

ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ФОРМ НАВЧАННЯ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ В ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШАХ УКРАЇНИ В 40-50 РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Надія Венцева

Бердянський державний педагогічний університет

Анотація:

Автор статті аналізує нові форми навчання та методику їх застосування при підготовці майбутніх учителів історії у вищих педагогічних закладах України в 40–50 роках минулого століття.

Ключові слова:

лекції, практичні заняття, екскурсії, навчальна практика, наукова діяльність студентів.

Аннотация:

Венцева Надежда. Введение новых форм обучения при подготовке будущих учителей истории в педагогических вузах Украины в 40-50 гг. XX ст.

Автор статьи анализирует новые формы обучения и методику их применения в процессе подготовки будущих учителей истории в педагогических высших учебных заведениях Украины в 40-50-х годах прошлого столетия.

Ключевые слова:

лекции, практические занятия, экскурсии, учебная практика, научная деятельность студентов.

Resume:

Ventseva Nadezda. Introduction of new forms of education while training future teachers of history in pedagogical higher education institutions in Ukraine in the 40-50th of the 20th century.

The author of the article reveals new forms of education and the technique of their application in the process of future History teachers training in pedagogical higher educational institutions in Ukraine in the 40-50th of the last century.

Key words:

lectures, practical classes, excursions, educational practice, scientific activity of students.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства педагогічна освіта виступає головною передумовою системи підготовки майбутнього вчителя. Загальнопедагогічна підготовка є невіддільним складником змісту педагогічної освіти, а тому не може функціонувати в автономному щодо вищої педагогічної школи режимі. Звернення до національних історико-педагогічних цінностей, однією з яких є розвиток історичної освіти в Україні в 40–50-х роках ХХ ст., має велике науково-практичне значення, виступає важливим чинником розбудови вищої педагогічної школи, що сприяє інтенсифікації державотворчого потенціалу та здійсненню соціально-педагогічних реформ у сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських істориків сьогодні працюють над питаннями розвитку історичної освіти у воєнний і повоєнний періоди. Так, теоретико-методичні основи підготовки вчителів історії досліджував А. Булда [1]. Достатньо уваги цій проблемі приділив В. Халамендик, який у своїх роботах дає оцінку ситуації, що склалася навколо історичної науки в контексті розвитку вищої освіти. Учений на сторінках своїх численних праць, присвячених цій проблемі, наголошує на ролі музеїв у формуванні особистості майбутніх учителів історії [11]. Історик К. Мельник у своєму дисертаційному дослідженні аналізує позауніверситетські форми проведення занять, зокрема екскурсійну роботу як органічну частину процесу навчання історії [2]. В умовах переосмислення української історії спробу підбити підсумки до-

сліджень освітнянських проблем здійснив науковець А. Слюсаренко [3].

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є з'ясування особливостей упровадження нових форм навчання при підготовці вчителів історії в педагогічних вишах України в 40–50-х роках минулого століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. У період Великої Вітчизняної війни, у складних соціально-політичних умовах виникли нові, додаткові форми організації навчального процесу, що передбачали надання студентам максимальної допомоги в засвоєнні навчального матеріалу. Це виявилось, наприклад, у тому, що в частині вищих навчальних закладів у навчальному процесі значно збільшилася кількість колоквиумів. Їх почали проводити з усіх предметів, де підсумковою формою контролю був іспит. Поширеною стала і практика читання оглядових лекцій перед екзаменами з тих курсів, що викладалися протягом двох-трьох семестрів. Значно збільшилася кількість додаткових занять, що проводилися ввечері й у вихідні дні, а також кількість групових та індивідуальних консультацій для студентів.

Воєнна ситуація вимагала значних змін у програмах і змісті дисциплін. У гуманітарних вишах курси перебудовувалися в напрямі вивчення подій, що мали важливе історичне, доленосне значення для народів країни.

Важливу роль в ідейно-політичному вихованні студентства відігравали кафедри суспільних наук. Лекції та семінарські заняття повинні були відрізнятися актуальністю й політичною за-

гостреністю. Навчально-методична робота цих кафедр спрямовувалася на забезпечення органічного зв'язку читання відповідного курсу з сучасністю. Викладачі вели роботу не лише серед студентів, а й серед наукових співробітників, населення.

Актуальними в роботі історичних факультетів педагогічних вишів у той час були проблеми педагогізації навчально-виховного процесу. Так, на нараді у шкільному відділі ЦК КП(б)У 8 лютого 1944 року йшлося про те, що педагогічні дисципліни не домінують у навчальному закладі, і це – головний недолік у роботі педагогічних вузів. У своєму виступі відомий педагог Збандуто зазначив, що педагогічний цикл у виші, педагогічна практика є тим, що формує педагога-вчителя [1].

Ідеї реформування фахової та практичної підготовки вчителя історії висувалися багатьма педагогами. Так, у виступі Прянішникової наводилися факти про рівень знань з історії, здобутих студентами у виші. Науковець зазначала, що студенти, які закінчують історичні факультети, знають не набагато більше, порівняно з тим, що вони засвоїли, навчаючись у школі.

У зв'язку з цим у викладанні історії набуває поширення ідея образності, яка знайшла своє вираження у створенні різноманітних наочних посібників із предмета. Майже всі курси з історії були забезпечені настінними й настільними картами. Крім того, було створено специфічний тип історичної карти. У навчальний процес запроваджувалися навчальні картини та розроблялась методика їх використання [3, с. 83].

Завдання створення конкретних історичних образів сприяло становленню екскурсійної роботи як органічного складника процесу навчання історії. Викладачі та вчителі історії почали проводити екскурсії по історичних місцях і музеях. Історичні екскурсії сприяли залученню до навчального процесу місцевого матеріалу. Музей навчального закладу повинен був стати одним з ефективних засобів навчання, розвитку, виховання молоді у процесі вивчення історії та культурної спадщини своєї країни. Характер і зміст діяльності музею визначався педагогічною доцільністю, можливістю комплектувати його згідно з вибраною концепцією та профілем [2].

У цей період у радянській методичній літературі з'являється ряд публікацій про використання екскурсій як основної форми діяльності музеїв. Екскурсія, зазвичай, визнавалася формою навчально-виховної роботи з учнями й студентами і

передбачала організований вихід за межі навчального закладу для спостереження за явищами, що вивчалися в звичайних умовах. Проте радянські методисти більше приділяли увагу виховному потенціалу музеїв. Вони вважали, що основне їх завдання – викликати інтерес до теми, збагатити навчальний матеріал наочністю. Базовим у принципі історичного краєзнавства був взаємозв'язок місцевої історії з історією усієї країни.

У практиці радянської освіти визначилися декілька видів навчальної діяльності з використанням експонатів музею: навчальна екскурсія до музею, урок-екскурсія в музеї, використання музейних експонатів студентами як навчальних посібників на уроці, демонстрація музейних предметів під час бесіди учителя, підготовка учнями доповідей і повідомлень за завданням учителя на основі їх самостійної роботи в музеї, заняття факультативів, гуртків, спілок, проведення навчально-практичних конференцій [11].

Отже, у 1940-х роках музеї розглядалися як засіб підвищення ефективності навчання, згодом – як засіб розвитку вмінь студентів, а з 1950-х років, головню, як виховні заклади. Цьому відповідав і характер колекцій музеїв.

У 50-х роках у системі підготовки вчителя історії відбулися значні зміни. Нові навчальні плани університетів передбачали збільшення педагогічних дисциплін і більш тривалий термін педагогічної практики (із 6 до 20–24 тижнів). Педагогічний цикл складався з педагогіки, історії педагогіки, шкільної гігієни та спецсеминару з педагогіки. Для покращення практичної підготовки студентів-випускників педагогічна практика проводилася протягом восьми тижнів. До навчальних планів історичних факультетів було введено новий предмет – історіографію.

На гуманітарних факультетах було збільшено кількість годин на ті курси, що забезпечували спеціальну підготовку майбутніх фахівців. Так, наприклад, з історії кількість годин на спеціальну підготовку збільшилася з 2206 до 2448 годин, із правознавства – із 2918 до 3654 годин. Із них на практичні та семінарські заняття відводилося від 40% до 50% усього навчального часу [9, с. 101].

Під кутом зору рішень XIX з'їзду КПРС (жовтень 1952 р.) у вишах були переглянуті робочі плани та внесені певні корективи до тематики курсових робіт, спецкурсів, спецсеминарів. На початку навчального року на кафедрах були обговорені тексти вступних лекцій, питання самостійної

роботи студентів, семінарських занять, методики проведення групових, індивідуальних консультацій, колоквиумів та ін. [4].

Самостійна робота студентів проводилася в тісному зв'язку з різними видами практичної роботи, семінарських, лабораторних занять, що було передбачено навчальними планами. Так, на I курсі історичного факультету при вивченні курсу історії СРСР (стародавній період) студенти мали змогу ознайомитися з «Руською правдою», готували до семінарських занять доповіді на тему: «Розбудова руської центральної держави». Разом із тим, студенти цього курсу опрацювали обов'язковий мінімум літератури, конспектували її, вивчали рекомендовану до теми марксистсько-ленінську літературу, а саме: Ф. Енгельс «Походження сім'ї, приватної власності і держави», В. Ленін «Про державу», Й. Сталін «Економічні проблеми соціалізму в СРСР», ряд монографій, наприклад, Б. Грекова «Київська Русь» та інші матеріали [5].

Від рівня лекцій і самостійної роботи студентів залежав і рівень семінарських занять. Тому багато уваги приділялося організації самостійної роботи студентів щодо вивчення першоджерел із курсу марксизму-ленінізму [6].

На других курсах історичного факультету на практичних заняттях вивчалися історичні документи з історії Середньовіччя; проводилися семінарські заняття з історії СРСР за темами: «Декабристи», «Скасування кріпацтва та буржуазні реформи 60–70 рр. XIX ст.». Окрім того, студенти працювали над курсовою тематикою з історії СРСР, педагогіки, методики та проходили педагогічну практику у школах без відриву від занять.

Після закінчення екзаменаційної сесії, на літній період студенти II-го курсу історичних факультетів виїжджали на педагогічну практику до піонерських таборів [7].

На третій курс історичного факультету проводилися семінарські заняття з політичної економії, діалектичного матеріалізму та історії СРСР, нової історії, історії УРСР, із методики викладання історії, основ радянського права. На цьому курсі велися також спецсемінари: «Походження слов'ян», «Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу». Студенти цього курсу писали курсові роботи переважно з історії Нового часу, з педагогіки. З другого семестру проходили педагогічну практику в 5-7-х класах середньої школи протягом шести тижнів.

На четвертих курсах історичних факультетів проводилися практичні заняття з психології, семінарські заняття з політекономії, історичного матеріалізму. Разом із цим, на цьому курсі проводились спецсемінари з історії країн народної демократії та педагогіки. У першому семестрі студенти цього курсу проходили педагогічну практику протягом шести тижнів у старших класах (8-10) середньої школи. Крім того, на всіх курсах проходили практичні заняття (12 годин) за матеріалами XIX з'їзду КПРС. Таку форму мала самостійна робота студентів і на інших факультетах [8].

Упродовж зазначеного періоду Наркомос намагався значно розширити коло форм, засобів і методів навчання й утілити в практику роботи педагогів найбільш цікаві та ефективні світові педагогічні здобутки. Наприклад, однією з форм організації наукової діяльності студентів стало створення наукових гуртків і товариств. Студентські наукові гуртки організовувалися по курсах. Керівництво ВНЗ і центральних органів усіляко підтримувало та заохочувало їх діяльність, а викладачі надавали теоретичну та методологічну допомогу. Створення наукових студентських організацій повинно було набути загальнодержавного розмаху. Із цією метою було засноване Всесоюзне товариство у справі поширення політичних і наукових знань.

Підготовка студентів до самостійної наукової роботи передбачала виконання та захист курсових і дипломних робіт. Студентські наукові дослідження виконувалися в тісному зв'язку з планами науково-дослідної роботи навчальних закладів і спрямовувалися на виконання практичних завдань. Так, у Осипенківському вчительському інституті за результатами перевірки в 1945/46 навчальному році було виявлено, що студенти не беруть участі в науково-дослідній роботі, а створені наукові студентські гуртки мають характер поглиблення програмного матеріалу [10, с. 83].

Зміцнення наукового потенціалу було неможливим без залучення до цього процесу студентства. Формування навичок самостійної наукової роботи відбувалося не лише у процесі виконання курсових і дипломних робіт, а й за рахунок участі студентів у наукових товариствах, гуртках тощо.

Підтвердженням цього є постанова РНК СРСР від 18 лютого 1944 р. № 178 про затвердження Положення про науково-дослідну діяльність вищих навчальних закладів. Згідно з цим Положенням основними завданнями науково-дослідної роботи були: підготовка викладацьких

кадрів, які сприяли б розвитку новітніх наукових галузей, підвищення їх наукової кваліфікації з метою широкого залучення до науково-дослідної роботи, що забезпечуватиме розвиток народного господарства; практичне ознайомлення студентів із колом науково-технічних проблем і залучення найздібніших із них до виконання наукових досліджень. Цим документом було задекларовано такі напрями науково-дослідної роботи студентів: проведення теоретичних та експериментальних досліджень загальнонаукового характеру; розв'язання науково-технічних проблем, що мають народногосподарське значення; виконання науково-дослідних робіт за планами наукових установ; підготовка навчальної, наукової, методичної літератури; проведення навчально-методичної дослідницької роботи; популяризація досягнень науки і техніки через масову просвітницьку діяльність вищих навчальних закладів.

Положення, про яке йшлося вище, конкретизувало такі ознаки науково-дослідної роботи студентів вищих навчальних закладів: плановість наукових досліджень, пріоритет державного фінансування, централізацію контролю термінів і форм звітності про результати науково-дослідної роботи. При цьому перевага надавалася фундаментальним загальнонауковим питанням і питанням, пов'язаним із розвитком народногосподарської та виробничої галузі.

Відповідно до цього Положенням передбачалася розробка планів наукових досліджень для вищих навчальних закладів загалом, заохочення професорсько-викладацького складу за успішне виконання квартальних планів наукових робіт тощо. Упорядковано також було фінансування

наукових досліджень. Так, кошти на їх виконання виділялися з позабюджетних джерел (асигнування наркомату, у відомстві якого перебував вищий навчальний заклад, надходження від госпдоговорів) [11].

Отже, швидкі темпи науково-технічного розвитку зумовили комплексний підхід до розробки наукових проблем, активізували діяльність науково-творчих колективів і визначили професійну спрямованість і планову регламентацію науково-дослідної роботи.

Висновки. Як переконуємося, 40–50-ті роки ХХ ст. позначилися активізацією наукової та методичної кваліфікації майбутніх учителів історії. Педагогічні вищі повертаються до традиційної системи навчання з використанням лекцій, семінарських, практичних занять і колоквиумів. В означений період була розроблена методика проведення екскурсій як форми навчання у вищій школі. Ідея образності при викладанні історичних дисциплін сприяла створенню музеїв навчальних закладів. Значно поживавилася наукова робота студентів і професорсько-викладацького складу. Проте ідеологічний тиск перешкодив розвитку суспільно-гуманітарних наук, зокрема історії.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Стаття не вичерпує проблему впровадження нових форм навчання в педагогічних вищах України в 40-50-х роках ХХ ст. Проведена дослідницько-експериментальна робота дає можливість окреслити перспективу подальшої розробки зазначеної теми, зокрема з'ясувати особливості впровадження нових форм і методів навчання в інші історичні періоди та застосування їх у сучасній українській вищій школі.

Список використаних джерел

1. Булда А.А. Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (етапи і особливості): монографія / А.А.Булда. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, 1999. – 498 с.
2. Мельник К.М. Розвиток науки в Україні у 50-ті роки ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / К.М. Мельник. – Київ, 1999. – 18с.
3. Новітня історія України. 1900-2000 / [Слюсаренко А.Г., Гусев В.Г., Дрожжин В.П. та ін.]. – К.: Вища школа, 2000. – 663с.
4. Річний звіт про роботу Одеського пед. інституту за 1952-1953 н/р. ЦДАВОВУ. – Ф№ 166. – Оп. № 15. – Спр. № 1304. – 101 арк. АРК. 7
5. Річний звіт про роботу Одеського пед. інституту за 1952-1953 н.р. ЦДАВОВУ. – Ф № 166. – Оп. №15. – Спр. №1304. – 101 арк. АРК. 11

References

1. Bulda, A. A. (1999). *Practical training of history teachers in pedagogical educational institutions in Ukraine (stages and specificity)*. Kyiv: Publishing House of M. P. Drahomanov National Pedagogical University. [in Ukrainian].
2. Mel'nyk, K. M. (1999). *Development of science in Ukraine in the 50s of the 20th century*. Synopsis of thesis for the degree of Candidate of historical sciences: specialty 07.00.01 “History of Ukraine”. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Sliusarenko, A. H., Gusev, V. H., Drozhyn, V. P. (Ed.). (2000). *Newest History of Ukraine*. Kuiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].
4. *Annual report on the work of Odessa Pedagogical Institute in 1952 – 1953 academic years*. TSDAVOVU. F № 166. – Reg. №15. – Case №1304. – 101 p. Page 7. [in Ukrainian].
5. *Annual report on the work of Odessa Pedagogical In-*

6. Річні звіти педагогічних інститутів про роботу кафедр марксизму-ленінізму за 1953 – 1954 навчальний рік. ЦДАВОВУ. – Ф№ 166. – Оп. №15. – Спр. №1511. – 72 арк. АРК.7
7. Річний звіт про роботу Одеського пед. інституту за 1952-1953 н/р. ЦДАВОВУ. – Ф№ 166. – Оп. №15. – Спр. №1304. – 101 арк. Арк. 11-12
8. Річний звіт про роботу Одеського пед. інституту за 1952-1953 н/р. ЦДАВОВУ. – Ф№ 166. – Оп. №15. – Спр. №1304. – 101 арк. Арк. 12-13
9. Сергійчук О.М. Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя 1953-1964 рр.: дис... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Сергійчук Олена Миколаївна. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – 175 с.
10. Україна крізь віки: в 15 т. / В.А. Смолій – К.: Альтернативи, 1999. – Т. 13: Україна в умовах системної кризи (1946-1980 рр.). – 1999. – 303с.
11. Халамендик В. Вища школа Півдня України у перші повоєнні роки (1944-1950 рр.) / В.Халамендик // Рідна школа. – 2006. – №6. – С. 66-67.
6. *Annual reports of pedagogical institutes on the work of the Departments of Marxism-leninism in 1953 – 1954 academic years.* TSDAVOVU. F № 166. – Reg. №15. – Case №1304. – 101 p. Page 11. [in Ukrainian].
6. *Annual reports of pedagogical institutes on the work of the Departments of Marxism-leninism in 1953 – 1954 academic years.* TSDAVOVU. – F № 166. – Reg. №15. – Case №1511. – 72 p. Page 7. [in Ukrainian].
7. *Annual report on the work of Odessa Pedagogical Institute in 1952 – 1953 academic years.* TSDAVOVU. F № 166. – Reg. №15. – Case №1304. – 101 p. Page 11 – 12. [in Ukrainian].
8. *Annual report on the work of Odessa Pedagogical Institute in 1952 – 1953 academic years.* TSDAVOVU. F № 166. – Reg. №15. – Case №1304. – 101 p. Page 12 – 13. [in Ukrainian].
9. Serhiychuk, O. M. (2002). *Higher education in Ukraine under conditions of social life liberazation in 1953 – 1964.* Thesis for the degree of Candidate of historical sciences: 07.00.01. Pereyaslav-Khmelnytskyi. [in Ukrainian].
10. Smoliiy, V. A. (1999). *Ukraine under conditions of the system crisis (1946-1980).* (13 nd ed.) Ukraine through centuries. (15 nd ed.). [in Ukrainian].
11. Khamendik, V. (2006). *Higher education of the South of Ukraine in the early years of war (1944-1950 pp.).* Ridna shkola. 6. 66-67. [in Ukrainian].

Рецензент: Сегеда Н.А. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:
Вснцева Надія Олександрівна
 Бердянський державний
 педагогічний університет
 вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
 Запорізька обл., 71100, Україна
 doi:10.7905/нвмдпу.v0i10.697

Надійшла до редакції: 07.05.2013 р.

Прийнята до друку: 28.06.2013 р.